

baylanıslı boladı. Etnopsixologiyalıq hám etno-áwladlıq ózgesheliklerdi húrmet etiw kópshilik jaǵdayda erli-zayıplıardıń, sonıń menen birge, ene-kelin arasındaq shaxslaralıq konfliktlerdiń aldın alıwıń faktori bolıp xızmet etedi. Joqarıdaǵılardan kelip shıǵıp, shańaraqlıq turmısqa tayarlawda jaslarǵa milliy úrp-ádetler menen salt-dástúrler xaqındaǵı bilimlerdi beriw zárúr bolıp esaplanadı. Bunda milliy úrp-ádetler menen salt-

dástúrlerdiń mazmun-mánisine ulıwma túsınbesten tek ǵana ámel etip emes, al, xalıqlıq yamasa etno-miynet salt-dástúrleriniń tereń mánisin túsınıp, olardı shańaraq institutı, jámiyet hám shaxstıń mápi ushin qollanıw kerek boladı. Jaslardı shańaraqlıq turmısqa tayarlawda nekedegi sheriginiń áwladına xúrmet penen qarım-qatnasta bolıwǵa ayırıqsha dıqqat qaratıw kerek.

Адебиатлар

1. Акрамова Ф.А. Социальные и этнопсихологические особенности проявления чувства любви в представлениях старшеклассников. Автореф. канд. психол. наук. /19.00.05/ - Ташкент: 1997. – С. 18.
2. Бекжанова Б.К. Историко – этнографические аспекты свадебно – обрядового фольклора каракалпаков (на примере семейно-брачных обрядов). Автореферат диссертации доктора философии (PhD) по историческим наукам. – Нукус: 2020. - С. 23.
3. Каримова В.М. Социальные представления об узбекской семье у юношей и девушек: Автореф. дис... канд. психол. наук. - Ташкент: 1994. –С.40.
4. Салаева Н. Хоразм оилаларининг этнопсихологик хусусиятлари: Психол. фан. номз. ... дис. – Т.: УзМУ, 2002. 162-б.
5. Самаров Р.С. Социально-этнопсихологические особенности супружеских конфликтов в таджикской семье. Автореф. дисс. канд. псих. наук. -Ташкент: 1997. – С. 34.
6. Садгян И.М. Воспитание детей в городской семье каракалпаков /опыт этнографического изучения по материалам Нукуса и Чимбая Рес. Каракалпакстан. /Автореф.дисс.канд.истор.наук./07.00.07./ - Т.: 1993
7. Согинов Н.А. Социально-психологические особенности удовлетворенности браком в узбекской семье. Автореф. дисс. канд. психол. наук. (19.00.05). -Киев: 1990. –С. 20.
8. Утепбергенов М.А. Социальные и этнопсихологические проблемы Каракалпакской семьи. Автореферат дис. доктора (DSc) псих. наук. – Ташкент: 2019. -С. 216.
9. Шоумаров Ғ. ва бошқ. 1001 саволга психологнинг 1001 жавоби: услубий кўлланма. -Тошкент: «Bookmany Print», 2023. 282-б.

РЕЗЮМЕ. Maqolada oilaning ijtimoiy-psixologik va etnopsixologik xususiyatlari va yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda etnopsixologik funktsiyaning ahamiyati tahlil qilinadi va oila etnik, shu jumladan etnopsixologik xususiyatlarini saqlab qolish, takomillashtirish va avloddan-avlodga o'tkazish haqida ma'lumotlar berilgan.

РЕЗЮМЕ. В статье анализируются социально-психологические и этнопсихологические особенности семьи и важность этнопсихологической функции при подготовке молодежи к семейной жизни и дана информация о сохранении, совершенствовании и передаче из поколения в поколение этнических, в том числе этнопсихологических особенностей семьи.

SUMMARY. The article analyzes socio-psychological and ethnopsychological features of the family and the importance of ethnopsychological function in preparing young people for family life. The family is the only permanent institution of preservation, improvement and transmission from generation to generation of its ethnic, including ethnopsychological features.

ШАХС ГЕНЕЗИСИДАГИ КОГНИТИВ РИВОЖЛАНИШИГА ДИНИЙ ЭЪТИКОДНИ ТАЪСИРИ

Л.С.Турсунов – психология фанлари номзоди, доцент
Низомий номидаги Тошкент давлат университети

Таянч сўзлар: шахс, эътикод, когнитив, генезис, ролли ўйинлар, ижодий, тасвирий, конструктив, фаолият, содда меҳнат, нутқ, ундовчи, хоҳиш-истак, тасаввур, ривожланиш.

Ключевые слова: личность, убеждение, познавательное, генезис, ролевые игры, творческая, описательная, созидательная, деятельность, несложный труд, речь, увещевание, желание, воображение, развитие.

Key words: personality, belief, cognitive, genesis, role-playing, creative, descriptive, constructive, activity, simple work, speech, exhortation, desire, imagination, development.

Шахснинг эътикоди ижтимоий жамиятдагина шаклланадиган олий даражадаги ижтимоий хусусиятларидан бири бўлиб, у шахслиликни намоён этиши жараёнида шахсни “мен”лиги ва ўзлигини намоён этади. Илк болалик даврида бола дастлаб биологик эҳтиёжларини қондирувчи манбалар билан танишиб бориши билан бир қаторда, катталарни ҳаракатларига тақлид этиши орқали ўзини кичик жамоани (оилани) эътиборли аъзоси сифатида дастлабки “мен”лигини куртакларини намоён этиб боради.

Кичик боғча ёши (3-4 ёш) босқичида аксари болаларда гидрокини яхлитлигини дастлабки кўринишлари, хотирадаги маълумотлардан фойдаланишдаги танловчанлик, тафаккурда ҳаракатли умумлаштириш ва ҳаёлда турли образларни бўрттириб акс эттириш каби когнитив жараёнлар билан бирга диққатнинг йўналганлиги, нутқни вазиятга нисбатан ишлата билиш ва йўналган фаолиятни дастлабки мақсад ҳамда режалари кўрина бошлаган даври ҳисобланади. Мазкур даврнинг энг эътиборли томони когнитив жараёнлар таъсирида боланинг “мен”лиги юзага келиши жадаллашган босқичи ҳисобланади.

Айнан ана шу даврда когнитив жараёнлар таъсирида болада турли руҳий ҳолатлар ва турли хил хоҳиш ва истаклар юзага келиб уни феъл –атворини намоён эта бошлайди. Мазкур ҳолатни Э.Ғ.Ғозиев куйидагича

таърифлаганлар “Боланинг хоҳиш ва истагидаги айрим ўзгаришлар, уларнинг тасаввурлар билан бирлашуви мактабгача ёшдаги субъектларда фаолиятнинг янги кўринишлари (ролли ўйинлар, ижодий, тасвирий ва конструктив фаолият, содда меҳнат фаолияти) кенг кўламда ривожланишига қулай имконият яратувчи шарт-шароит ҳисобланади” [1].

Боладаги янги кўринишдаги фаолият аксар ҳолларда тақлид асосида юзага келиши кўплаб тадқиқодчиларни ишларида илмий асосда асослаб берилган. Ана шу тақлидий ҳаракатларни амалга ошириш жараёнини келажакда бола руҳиятида ижобий натижаларга олиб келувчи фаолиятга буриб юбориш тарбиядаги энг нозик усуллардан бири ҳисобланади.

Мактабгача даврда ўзлаштирилган билимларни халқимиз тилида тошга ўйиб ёзилган билимга ўхшатилиши бежиз эмаслиги исбот талаб қилмайдиган ҳақиқат десак, муболаға бўлмайди. Бола катталарни ҳаракатларини кузатар экан ҳаракатни моҳиятини тушуниб етмаслиги табиий ҳол. Ҳар бир ҳаракатнинг остида фаолиятга ундовчи омилни тушунишга эса боладаги тажриба ва билимларни етишмаслиги мутахассислар томонидан таъкидлаб келинади. Мазкур даврда ҳаракатни моҳиятини англашга бўлган хоҳишни юқори бўлиши ҳақида Э.Ғ.Ғозиев куйидаги фикрни илгари сурганликлари алоҳида эътиборга лойиқ “Ҳаракатга ундовчи хоҳиш-истак боланинг тасаввур

билан узвий боғланиб, шунингдек, бевосита идрок қилиши мумкин бўлган вазият билан алоқага киришиб, янгидан янги хоҳиш-истакларни келтириб чиқаради. Ҳатто, болани ўзи унча қизиқмайдиган фаолиятга ҳам ундаши ёки таниш фаолиятга янги шакл ва мазмун бериб уни бажаришга йўналтириши мумкин” [1].

Э.Ғозиевни “янгидан янги хоҳиш – истаклар” деганда дунёни таниш учун бу босқичдаги болаларда саволларни қўлаб юзага келиши ва уларга жавоб топиш учун ўзи сезмаган ҳолда қўтилмаган саволларни бериши орқали “нима учун” деб ном олишига сабаб бўлади.

Боладаги дунёни англашга бўлган хоҳиш - истакнинг мавжудлигини ҳисобга олган ҳолда унга миллий ва диний қадриятларни сингдириш келажак жамиятининг етуқ аъзоси пойдеворини қўйиш билан баробардир.

Мазкур ёшдаги болаларга овқатланишдан олдин қўлни ювишни аҳамияти “ассалому алайкум”, “бисмиллоҳур раҳмонун раҳим” сўзларини маъносини тушунириш, овқатланиб бўлганидан кейин шукур қилиб дуо ўқилишини тушунириш болани когнитив жараёнларида тасаввурини бойитиш билан бир қаторда ҳаракатларини аниқ йўналтиришга ҳам хизмат қилади.

Болада ҳалол, тоза ва ҳаром, гуноҳ тушунчаларини ҳаракат ва предметга нисбатан шаклланиши осон кечишига сабаб тушунчаларни ҳаракат билан боғлиқлигидир. Бу ёшдаги болаларда ўзини англамаган нарсалардан қўрқиши юқори бўлишини сабаби нотаниш нарсалардан ўзини ҳимоя қилишни билмаслигидир. Мисол учун, қоронғуликдан қўрқадиган болаларга биргина “бисмиллоҳур раҳмонун раҳим” иборасини қайта - қайта такрорлаш орқали фаришталар уни ҳимоялаб олишини тушуниришни ўзи қифоя. Бола тасаввурига сиғадиган даражада фаришталар ҳақида маълумот беришни унутмаслик лозим.

Боланинг тасаввури ва когнитив жараёнлари хусусиятларини ривожланишидан фойдаланилган ҳолда Аллоҳ ва уни пайғамбари орқали юборилган Қуръони Карим ҳақида тушунчаларни шакллантириб бориш лозим. Қуръони Каримни нақадар муқаддас китоблигини ва унда Аллоҳни сўзларини битилганлигини тушунириш билан бир қаторда Қуръон оятларидан ўқилаётган вақтда ўзини қандай тутиш кераклигини амалда ўргатиш орқали савоб тушунчасини шакллантириш асосида болани ўзи қилган ҳаракатидан қониқиш, олиш каби хусусият

шакллантириш унда “мен”ликни англашининг асоси бўлади десак ҳам хато бўлмайди.

Шахслиликни онтогенезида билвосита ва бевосита болани қўлаб турган борлиқ ва воқеияликка боғлиқлиги инсоншунослик фанларида алоҳида таъкидланиши нуктаи назаридан болага ҳар бир предметни моҳиятини тушунириш ҳамда ана шу берилган насибага нисбатан шукур қилинишини содда ва аниқроқ қилиб тушунириши боланинг дунёқарашини такомиллаштириб боради.

Кичик боғча ёшидаги бола аксари билимларни хотирага ҳаракатлар орқали сингдириши ҳисобга оладиган бўлсак, улар катталарни ҳаракатларга тақлид қилиш орқали онгсиз ҳаракатни амалга оширишади. Мазкур ҳолатда катталар томонидан болага ҳар бир хатти - ҳаракатни моҳиятини тушунириш орқали диний ва дунёвий билимларни шаклланишга қўмаклашишлари бола “мен” лиги ва ўзлигини англашининг асоси бўлишини амалда қўриш қийин эмас.

Ҳаракатли тафаккур ёрдамида бола онгида нималар мумкин, нималар мумкин эмаслигини нутқ орқали қўргазма ҳаракат асосида тушуниришда бола диққатини йўналганлиги ва идрокдаги образлар яхлитлиги билвосита ва бевосита бойиб боради.

Болани ўзлигини англаш жараёнида диний ва дунёвий билимларни англаб бориши орқали жамиятдаги ўз мавқеини муқаммал эгаллаб боради. “Эътиқод одамнинг шахсий қарашлари, ҳулқ-атвор тамойиллари, илмий дунёқарашларига асосланиб ҳаракат қилишга ундовчи англашилган эҳтиёжлар мажмуидир. Эътиқод шаклида юзага келадиган эҳтиёжларнинг мазмунини одамни қўлаб турган табиат ва у яшайдиган жамият ҳақидаги билимлар ҳамда уларни муайян даражада шахс томонидан англаш ҳосил бўлади ва аста-секин турли ташқи таъсирлар ёрдамида такомиллашиб боради” [1].

Юқоридаги таърифдан ҳам қўриниб турибдики, болада миллий қадриятларга муносабат ва диний эътиқодни шакллантириш қанчалик эрта бошланса болани эҳтиёжларнинг мазмунини қўлаб турган табиат ва у яшайдиган жамият ҳақидаги билимлар ортиши билан бир қаторда муайян даражада бола томонидан дунёни англаши юқори бўлиб ҳосил бўлади. Мазкур ёшдаги болаларни анъанавий саволларидан бири “мен кимман?”, “мен қаердан келганман” деган саволарига ҳеч қийналмасдан жавоб топиши қийин кечмайди.

Адабиётлар

1. Ғозиев Э.Ғ. Умумий психология. –Т.: “Ўзбекистон ФМЖ нашриёти”, 2010.
2. Ғозиев Э.Ғ. Онтогенез психологияси. –Т.: “Ношир”, 2010.

РЕЗЮМЕ. Шахс генезисида диний эътиқоднинг тутган ўрни ва уни когнитив жараёнлар ривожланиши таъсирига урғу берилган. Шахс такомиллашуви жараёнида “мен”ликни моҳиятини когнитив жараёнлар ва эътиқод ёрдамида муқаммал эгалланишига эътибор қаратилган.

РЕЗЮМЕ. Подчеркивается роль религиозной веры в генезисе личности и ее влияние на развитие познавательных процессов. В процессе развития личности уделяется внимание совершенному овладению сущностью «Я» с помощью познавательных процессов и веры.

SUMMARY. The role of religious faith is emphasized in the genesis of personality and its influence on the development of cognitive processes. In the process of personal development, attention is paid to the perfect mastery of the essence of "I" with the help of cognitive processes and faith.